

NYELVEK ÉS IRODALMAK AFRIKÁBAN?

BIERNACZKY SZILÁRD

A címben megjelölt témát tekintve sokkal nehezebb a választadás, mint ahogyan azt a rendelkezésre álló lexikonok, összefoglaló művek, illetve az interneten található különféle listák sugallják. Jó példa erre az az éppen az *Afrika Tanulmányok* hasábjain helyet kapott folyóirat-vita, amely jelen cikk szerzője és egy angol tanárnő (Béres Mária) között támadt néhány éve (egyébként Chinua Achebe világhírű nigériai íróról adott információk, pontosabban a nigériai nyelvek száma kapcsán).

1. Alapadatok

A hatvanas-kilencvenes években született nagy összegzések nyomán (amelyekbe különféle irodalmi lexikonok áttekintései, számadatai is beletartoznak), mintha elfogyott volna az ilyen irányú, vagyis az afrikai irodalmak és nyelveik számba vételére irányuló munkálatokra való törekvés. Ennek oka részben az, hogy minden próbálkozás, kísérletezés, számolgatás ellenére Afrika nyelvi állapotáról pontos képet nem lehetett és nem lehet kapni. A másik, hogy rádöbbenek, az ilyen adatszerűségekre törekvésnek végül is nincs értelme. Sokkal fontosabb az adott afrikai nyelveken történő próbálkozások nyomon követése, alkalmanként, egyenként (szerzőként), adott kulturális közeget (országot vagy etnikai csoportot) megfigyelve.

Mindemellett a számszerűség tekintetében képet a világ nyelveiről az egykor velem szembe állított *Ethnologue* internetes adattárból kaphatunk, amelynek információs bázisai korábban szabadon megközelíthetők voltak. Újabban csak előfizetéssel használhatók. Így a részletes adatoknak most más forrásokból kellett utánanézniük. Mindemellett az *Ethnologue* honlapján most is szerepelnek a következő alapadatok: Afrika nyelveinek száma: 2144, a kapcsolódó lakosság száma: 887 millió. Összevetésül: Ázsia nyelveinek száma: 2294, kapcsolódó lakosság száma: kb. 4 milliárd. Vagyis adott népmenyiségre több mint négyszer annyi nyelv jut Afrikában, mint Ázsiában.

Tegyük ehhez hozzá, hogy a nyelveknek ez a gazdagsága nem egyenletesen oszlik meg a kontinensen. Mondjuk, míg Nigériában több mint 500, Kongóban kb. 300, de Tanzániában vagy Kongóban is több mint 100 nyelvet regisztráltak. Ezzel szemben Ruandában vagy Burundiban a három eléggé különböző karakterű etnikum egy nyelvet beszél. Így a bizonytalan eredetű (talán dél-keletről, Etiópiából bevándorolt) hamita pásztornép, a *tutszik*, a többséget kitevő bantu *hutuk* és a letelepült, kis lét-

Afrika nyelvi térképe

Szudáni övezet: 1. mór–negroid keverék; 2. mande; 3. kru; 4. tvi; 5. akan; 6. eve; 7. szongai; 8. volta; 9. joruba; 10. ibo; 11. közép-szudáni; 12. kanari–tubu; 13. kelet-szudáni; 14. darfuri; 15. kordofáni; 16. zande.

Bantu nyelvű népek: 1. a kameruni magasföld (proto)bantu épei; 2. észak-nyugati; 3. egyenlítői; 4. észka-kongói (mongo); 5. közép-kongói (luba); 6. (egyenlítői) középső övezet; 7. keleti; 8. észak–keleti; 9. tóvidéki; 10. bantu–nílusi szoros együttélés; 11. felső-zambezi övezet; 12. délnyugati; 13. középső-zambezi (sona); 14. délkeleti; 15. nguni–zulu–kosza (dél–délkeleti); 16. déli (szuto, csvana stb); 17. szuahéli.

Félbantuk o : a – atlani csoport; b – gur; c – fulbe, fulani

▲ Füssi Nagy Géza: *A fekete földrész ezer nyelve c. írásából (Élet és tudomány, 1986, XLI. évf., 4. sz., január 24., 8–11. old.)*

számú pigmeus *twá*-k (tuák) egységesült közös nyelve a *kinyarwanda*, és hasonló szerkezetben, bár módosult megnevezésekkel ugyanez a helyzet Burundiban, sőt Kelet-Ugandában is (lásd a *bahima* és a *bairu*, hamita pásztor és bantu földművelő nyelvi közösséget, az egykor volt Ankole királyságban).

Még inkább bonyolítja a helyzetet, ha arra gondolunk, hogy bár tényként kell elfogadnunk a 2000-nél nagyobb számot az afrikai nyelvek tekintetében, a bantu nyelvek száma, amelyek kisugárzása vélhetően a mai Kamerun területéről következett be (bár több elmélet is létezik erről), Fodor István kitűnő könyve és adattára (*A bantu nyelvek*, 2007) szerint mintegy 370, bár más ismeretek azt mutatják, hogy talán ennél is több. Lásd például: a Mark van de Velde és szerzőtársai által szerkesztett hatalmas vállalkozást (2019), amely fényt vet a helyzet bonyolultságára. A szerzők-szerkesztők bevezetője szerint: a bantu nyelvek tekintetében Guthrie klasszikus művében (1971) 440, Mann and Dalby (1987) kötetében mintegy 680, Bastin et al. (1999) 542, Maho bibliográfiájában előbb (2003) 660, utóbbi bővített kiadásában (2009) 950 nyelvi variációt különböztet meg. Maga az említett kötet (2019) viszont 555 nyelvet sorol fel és ismertet röviden adattárában (lásd 3. old.)

Ezek az egymástól jelentősen eltérő nagy számok arra a kérdésre vetnek ugyanakkor fényt, hogy mivel azonos gyökerű nyelvekről lévén szó, szükséges volna, de legtöbbször még nem került sor arra, hogy számba vegyük, adott esetben külön nyelvről vagy csak dialektusról van szó. Gondoljunk csak arra, hogy a legkevésbé érthető magyar dialektus minden valószínűség szerint a csángó, s az vajon dialektus-e vagy önálló nyelv? Nagypám egykori bécsi és berlini útjairól azt az ismeretet hozta haza, hogy kölcsönösen vannak olyan szavak, amelyeket a másik helyen nem értenek. Még érzékletesebb példa: úgy tudjuk, hogy Ausztráliában angolul beszélnek. Londoni ismerőseim viszont azt állítják, hogy a távoli nagy sziget / földrész nyelvét nem (vagy alig) értik.

És egy afrikai példa: évtizedekkel ezelőtt jó barátságba kerültem két az akkor még egyetlen nagy Szudánból tanulmányi céllal Magyarországra érkezett házaspárral (a férjek nálunk tanultak). Megkísértem anyanyelvükön (silluk) folklór szövegeket gyűjteni (néhány mese és ének azóta is kiadatlanul hever valamelyik könyvespolcomon). A Joseph Bol Chan (utóbb egy ideig Dél-Szudán szenátusának az elnöke) feleségétől gyűjtött szövegeket a később hozzánk érkezett Peter Adwok (utóbb egy ideig Dél-Szudán felsőoktatási minisztere) segítségével írtuk át eredeti nyelven, majd angolra és magyarra fordítottuk. Egyik szöveg esetében a *fűszoknya* megnevezése kapcsán Peter felkiáltott: – Ez nuer szó, de értem. – Ekkor azonnal megkérdeztem tőle, hogy mennyire értik egymást a silluk és a nuer emberek: azt mondta, szerinte a szókincsnek legalább a 80 százaléka azonos!!! Vagyis a szakirodalomban e két teljesen elkülönített nyelv között ekkora (*lenne*) nemhogy a hasonlóság, hanem az azonosság?

Még egy a számlálást zavarba hozó tényadat: mindmáig George Peter Murdock ad kézikönyvében (1959) rendszerezett formában (53 csoportba osztva) képet az afrikai népekről. E mű végén szerepel egy néplista, amely kb. 6000 nevet tartalmaz. Kétségtől benne megtalálhatók egyes népnevek változatai is. Mindemellett

a számadat arra utal, hogy nagyobb kérdőjelek meredeznek előttünk, mint amire számítottunk, amikor az afrikai nyelvek számának nyomába eredtünk. Különösen (ha pl. többek között Murdock kötetét is számba véve) kilépünk a szigorúan nyelvészeti megközelítésmód köréből, és a nyelvek mögött rejlő népcsoportok, etnikumok (ugyancsak nagy számú) jelenlétére is tekintettel vagyunk.

2. Esettanulmány: Nigéria

Egy korábbi írásomban azt mertem állítani, hogy Nigériában legfeljebb 150 számottevő nyelvvel számolhatunk. Ennek kapcsán egy angol szakos tanárnő alaposan kioktatott, hogy az Ethnologue szerint ebben a nagy és soketnikumú országban 528 nyelv van, jöllehet, ez a nemzetközi adatbázis is kb. 20 kihalt nyelvvel számolt, és ha figyelmesen végignézzük az adatgyűjtemény által nyújtott ismeretanyagot, több tucat olyan nyelv is szerepel benne, amelyek a felsorolt adatok szerint néhány tucat beszélővel rendelkeznek, vagyis a kihalás szélére került nyelvekkel volt dolgunk.

Sajátos ellenmondásnak mutatkozott számomra ugyanakkor az, hogy az interneten úszó különféle összefoglalások (pl. Nairaland) ugyanakkor 250 etnikai csoportról emlékeznek meg Nigéria kapcsán. Vagyis ebben az esetben minden etnikumnak kettő vagy esetleg több anyanyelve volt, kellett, hogy legyen?! Újabb információ: Rudolf Leger, a frankfurti egyetem afrikai nyelvek tanszékének emeritus professzora, aki az Erasmus Program jegyében zajló egyetemközi együttműködés jegyében többször járt Magyarországon (jőmagam többször városukban), azt állította, mint a fulani nyelv egyik európai rangú szakembere, hogy szerinte valóban mintegy 400 nyelv lehet Nigériában.

Léven, hogy a probléma mind inkább érdekelni kezdett, sikerült rátalálnom egy kitűnő összefoglalásra, Renate Wente-Lukas könyvére (1985), amely ugyan nem a nyelvek, hanem az etnikumok létét veszi alapul, de e kötet adattára rendkívüli tanulságokkal szolgál. Ha nem tévedtem el az adatok számbavételekor (mivel nincs számozása), több mint 500 etnikumot vesz számba a német kutatónő. Hangsúlyoznom kell, hogy az egyes etnikumok nyelvét mindig jellemzi, megadja a forrásul szolgáló publikáció adatát, amely többnyire nyelvi leírás (is).

De itt kezdődik a meglepetés. Egyrészt, ha az adott szócikknél megjelölt alcsoportok (*subgroups*) adataira is felfigyelünk, az etnikumok száma a megadottnak legalább a négyszeresére nő. Ugyanakkor számos csoport esetében más nyugat-afrikai országok fő népességeire ismerünk rá. Ilyen pl. a *zarma*, amely Maliban és Nigerben élő *szongáj*okkal rokon törzs, és amelynek a szájhagyományai, hőseposzai mára gazdagon ismertek (Nigériában nyilván szórt diaszpóráik léteznek, csökkentve persze a teljes valós nigériai nyelv-számot). De hadd említsek még példákat az ellentmondások jellemzésére. Külön számos csoportot alkot a *jukun* és a *jukunoid* népek felsorolása (viszont vélhetően egy nyelvet beszélnek). Sok helyütt az adott etnikai csoport kétféle neve szerepel egymás mellett (pl. *akbet* – *ehom*, vagy *akweya* – *yachi* stb.).

A külön nyelv vagy dialektus problémára a legfigyelemreméltóbb példa viszont a következő: „*izi* – *ezaa* – *ikwo* – *mgbo*... See Igbo. The *izi*–*ezaa*–*ikwo*–*mgbo*

cluster, often regarded as a dialect of Igbo, is treated separately on purely linguistical grounds, although closely related to the Igbo language cluster.” (Lásd Igbo. Az *izi-ezaa-ikwo-mgbo* csoport, amelyet gyakran csak az igbo egy dialektusának tekintenek, pusztán nyelvi csoportosítások okán különítenek el, habár közeli kapcsolatban áll az igbo nyelvi csoporttal, Wenté-Lukas 1985, 185 old.). Tegyük hozzá, tudomásunk van róla, hogy az immár majd 40 milliós és több mint 10 dialektusra oszló, legalább 13 *igboid* nyelvű csoportot is magába foglaló *igbo* (ejtsd: ibo) néphez és nyelvhez kezdenek hozzá asszimilálódni olyan nagyobb létszámú beszélőkkel rendelkező nyelvek is, mint az ugyancsak a Niger Delta vidékén beszélt *efik*, *ibibio* vagy *idzso* (ijaw).

De nem tudom itt nem idézni saját etnológiai / folklorisztikai felismerésemet. A nigériai joruba dicsőrénekekről (*praise poetry*) szóló tanulmányában (1974) Bolanle Awe három különféle típusú példát hoz fel figyelemreméltó elemzésében. Az *Oríki Orilé* típus jellemzéséül idézett szöveg Onikoyi, Ikoyi terület egyik törzsfőnökének a dicsőítője, aki egyike az ősi Oyo Birodalomban a 19. század első évtizedeiben még jelentős szerepet játszó családok leszármazottainak. A hagyomány szerint a királyság politikai és katonai igazgatásában jutott feladatokhoz. A szöveg a nem szakértő számára nem sokat látszik mondani:

1. Amíg csak a Nap Madár vándormadár marad, / Olukoyi nem szüntetheti be, hogy harcba legyen. / 2. Iyeke Igédé, Gbón-n-káá sarja. / 3. Ha meglepte őket az ellenség nyílt erdei tájon, / 4. Erdei fává változtatták magukat. / 5. Ha meglepett az ellenség szavanna-vidéken, / 6. Szavanna fűvé változtatták magukat. / 7. És ha meglepett az ellenség elhagyott hangyabollyal teli vidéken, / 8. Átváltoztak hangyaboly gombává. / 9. Úgy ismernek titeket, mint akik csak néha maradnak otthon, / 10. Néha nyílt erdőben laktok, / 11. Néha „ligetes vidéken”, / 12. Néha az utcákon, / 13. Néha a tanyán, / 14. Néha Aáwe-ban, / 15. Néha Aágba-ban, / 16. Néha Kóbái-ban, / 17. Néha Ogbómósó-ban, / 18. Néha Ilé Ifón-ban, / 19. És néha Kuta-ban.

Awe azonban kimutatja, hogy belőle az Onikoyi család képe emelkedik ki; amelynek a tagjai híres és nyugtalan katonák és a köztisztviselőben álló Eso rend tagjai voltak, az Oyo hadsereg legkiemelkedőbb katonái. De a dicsőítőben bepillantást nyerünk magának Onikoyinak a harcviselési stratégiába is, aki számos helyen volt képes elrejtőzni, mely megnehezítette az ellenségnek, hogy könnyen csapdába ejtse őket. Másodszor, az összes rejtékhely felsorolásával némi információ nyerhető a terület történelmi földrajzáról, ahol is sok változás történt, különösen a 19. században. Ugyanis *onikoyi oríkit* kiérdemlő személyek találhatók olyan távoli helyeken is, mint Ibadan, Oyó, Ogbómósó, vagy Ikéré város. Más tradíciók egészen tisztán jelzik, hogy Ikoyiból sokan menekültek el, miután a 19. század elején a fulánik elpusztították a várost. *Oríkijük* előfordulási gyakorisága mutatja szétszóródásuk nagyságát.

Mindez azt is jelentette, hogy a város népe által beszélt joruba dialektus szétszóródott, és évszázadok alatt belőlük új helyeken újabb diaszpóra jellegű dialektusok

születtek, vagy saját város alapításakor önálló elválkozású nyelvek keletkeztek (amelyeket az adattárak vélhetőleg önálló nyelvként regisztráltak). Ez a rövid esettanulmány pedig arra kíván szolgálni, hogy az afrikai nyelvek számának megállapítása során további gubancok gátolják azt, hogy a megoldás kulcsára rátaláljunk.

3. Az afrikai nyelvek eredete, feltárása, rokonsága, egységesülési folyamata

Az afrikai nyelvek eredete igen fogas kérdés. A bantu népek elvándorlásának kezdetét (és vele a nyelvek szétszórásának megindulását) újabban már a Kr. e. évezredekbe helyezik. Ennél még sajátosabb esetre lelhetünk Afrika egyedülálló jelenségének számító ősnépe, a *szánok* (ismertebb nevén *busmanok*) nyelve körül. Hosszú ideje ismert, hogy a legalább 2-3000 éves dél-afrikai sziklarajzok művészei a szánok ősei voltak. Feltételezés szerint valaha sokkal jelentősebb létszámú és szervezettebb társadalmat alkottak, mint amilyen a napjainkra a bevándorló bantu törzsek elől elmenekült, a Kalahári sivatagban szétszórta, 20-120 fős nagycsaládi-nemzetségi csoportokban, igen kezdetleges tárgyi kultúrával rendelkező halász-vadász-gyűjtögető *kőkorszaki népesség*. Mindemellett friss genetikai vizsgálatok kimutatták, hogy származásuk több mint 100.000 évvel ezelőttre vezethető vissza. Különleges nyelvük pedig, amely 8 csettintő hangot tartalmaz, és amelyeket csak gyerekkorban lehet megtanulni helyes módon, gyomorból képezve, vélhetően több tíz ezer éves, lassú fejlődés, átalakulás eredménye.

Ami viszont az afrikai nyelvek mai gazdag ismeretét illeti, ez bizony a sokat szidalmazott hittérítő misszionáriusoknak köszönhető, akik ugyan a Bibliának az adott nyelvre való fordítása érdekében ismerték és tanultak meg, majd írtak le sok-sok afrikai nyelvet. De zömük utóbb gyűjteni kezdte a helybéli szóbeli formákat, sőt, a népszokásokat is.

Ennek talán legnevezetesebb példája Gustaaf Hulstaert belga misszionárius esete (lásd egykor vele készült levelezési interjút: *Egyháztörténeti Szemle*, 2019, 4. szám), aki életét lényegében Kongóban élte le. A mára talán már 12-15 milliós etnikumnak, a Mongo-Nkundo népnek nemcsak hittérítője lett, hanem eme mára nemzetté formálódott csoport igen gazdag népi hagyományait is rögzítette. Munkásságának nagyságrendjét műveinek hatalmas bibliográfiája, számos, nagy terjedelmű monográfiája mutatja. A nevezetes hőseposzok körüli munkálatokat rendtársaira hagyva kiadott 5 testes mesegyűjteményt, egy 2670 példát tartalmazó közmondásgyűjteményt, köszöntő formulákat (*losako*), illetve két hatalmas népdalokat tartalmazó kötetet, valamint tanulmányok százaiban adott hírt a nép társadalmi arculatáról, tárgyi és szellemi kultúrájáról. Mindemellett kiadta három testes kötetben a mongonkundo nyelv grammatikáját, és megjelentette két kötetben eme kongói csoport nagyszótárát. S írástudóvá nevelt helybéli kollégákkal együttműködve lefordította a Bibliát, méghozzá az énekeket és himnuszokat a mongo lírai népköltészet stílusában. Ezzel pedig talán a legjobb afrikai Biblia-fordítást teremtette meg. Hulstaert atya emellett a nehéz időkben kiállt választott népe érdekeiért, és sikeresen védte meg a mongóknak a földhöz való jogát a belga gyarmati hatóságokkal szemben.

Érdemes egy gondolatát idézni, szerinte mire is kötelezi napjaink írástudóit a gazdag afrikai szóbeli kultúra még létező kincsestára:

„Véleményem szerint valamennyi afrikai hagyományos közösség minden kulturális ágazatáról monográfiákat kellene alkotnunk, tekintet nélkül a pillanatnyi politikai kurzusra, mégpedig azért, hogy ezt a sokrétűségében megnyilvánuló kulturális csodát megőrizhessük az egész emberiség jövő generációi számára.”

Ami a nyelvek rokonságának feltárását illeti, e tekintetben, úgy vélem a meglévő Greenberg-féle osztályozás (*Languages of Africa*, 1963) ellenére (éppen a magyar Fodor István tárta fel hatalmas nemzetközi vitát eredményezve a buktatóit) még a kezdetén járunk. Hiszen nagyszámú afrikai nyelv kellő színvonalú leírása sem készült el (Wente-Lukas is sok esetben csak töredékes folyóiratközlések alapján igyekszik képet rajzolni adott nigériai nyelvekről). Volt ugyan a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években egy divathullám, amikor nyugati egyetemek hallgatói PhD-jüket előkészítendő tömegesen utaztak Afrikába néhány hónapra egy-egy afrikai nyelv adatainak összegyűjtése érdekében. De a német nyelvész kollégák véleménye szerint az ezekből készült disszertációk rendkívül egyenetlen minőségűek: legjobb esetben néhány ezer szót, és a legnyilvánvalóbb nyelvtani szabályokat írják csak le. Valójában összehasonlító munkára nem alkalmasak. A divathullám pedig a kilencvenes évekre kifűjt. Mindemellett, amint az előbbieken már erről szoltunk, a rokon nyelvek egységesülése természetesen továbbra is folyamatos (lásd főleg az *igbo* nyelvre vonatkozó korábban említett ismereteket).

4. Irodalmak afrikai nyelveken

Ami az afrikai nyelveken született irodalmakat illeti, azok nagyságrendje minden bizonnyal megfelel annak, mint ahogyan ezt a hetvenes-nyolcvanas évek lexikonokat termő összegzési kísérletei mutatják. A számuk talán 80 és 150 között lehetett. Mára ez a szám vélhetően jelentősen tovább növekedett.

Valószínűleg ennél jóval nagyobb azoknak a nyelveknek a száma, amelyek esetében (többnyire kétnyelvű formában) folklór szövegek gyűjtésére és kiadására került sor. Szerencsére ma már nagy számban tevékenykednek helybéli születésű afrikai folkloristák is e területen.

Az afrikai nyelvű irodalmak tekintetében viszont itt most csak a legfontosabb jelenségcsoportokra vethetünk egy pillantást. Jelentős és korai, már 18. századi írásbeliség és írott irodalom kötődik a *fuláni* (fula, fulbe, ful, peul) néphez, amely mára 19, zömmel frankofón nyugat-afrikai országban él (éppen az afrikai soknyelvűség ellenpéldájaként). Az egykori szerzők a fehérek behatolása előtt az arabból adaptált *ajami* írással rögzítették műveiket. Hasonló módon létezik a mára jóval több mint ötven milliós nigériai *hauszák* korai írásbelisége, amelyen egy szóbeliségből korán írásba mentett történelmi elbeszélés (királyi krónika), valamint eposzok is fennmaradtak.

Az ugyancsak nigériai *yorubák* és *igbók* is mára gazdag anyanyelvi írásbeliséggel rendelkeznek. E kiadványok egyrészt tradicionalisták történelmi emlékeit foglalják magába, de Afrikában szinte egyedülálló módon hatalmas a ponyvaregény termelés

(még *hausza* nyelven is). Az igbóknál a műfaj neve: *onitsai piaci irodalom* (a kiadványokat megjelentető város nevééről).

A másik figyelmet érdemlő jelenségcsoportot a dél-afrikai bantu népek (*zulu, kosza, szoto, csvána* stb.) anyanyelven íródott irodalma jelenti, amely a náluk megtelepedett missziók működése kapcsán keletkezett, többek között pl. Thomas Mofolo eredetileg szoto nyelven írott kulcsregénye a zulu Shaka királyról, akit afrikai Napoleonként is említenek, a nagy kegyetlenségek között megvívott hódító háborúk okán, és az így létrejött egységes Zuluföld megteremtése kapcsán. A számos irodalmi művet és szakmunkákat is termő (sajnos zömük európai nyelven ma sem elérhető) és a 19. század végétől a harmincas évekig tartó évtizedeket a magyar Keszthelyi Tibor Bantu Aranykornak nevezte el.

Az afrikai nyelvű írásbeliség talán legjelentősebb állomásának kétségtől a *szuahéli* irodalmat nevezhetjük, amely egy a 18. század közepén keletkezett terjedelmes eposszal indul, és sok más mellett egy kiemelkedő 20. századi író, Shaaban Robert életművével tetőződik (lásd később)

Ami viszont az egykori lexikonokat illeti, a Janheinz Jahn német afrikanista irodalomtudós neve által fémjelzett, egy év különbséggel közzétett két enciklopédikus összeállítás (1971, illetve 1972, amelyeket egyébként egy az amerikai néger és a karibi irodalom anyagát is megába foglaló adatgyűjtemény előzi meg, 1965) közül az elsőben mintegy 7-800 szerző (írók, költők, színpadi szerzők, kritikusok) szerepel, kb. 2200 művel. Nyelvhasználatukat illetően természetesen dominál az angol, amelyet a francia követ, harmadikként a portugál szerepel, és még német és spanyol nyelven író szerzőre is lelhetünk benne. Ami az afrikai nyelveket illeti, mintegy ötven olyan nyelvről értesülhetünk, amelyen irodalmak is születtek már, bár az összeállításból nem derül ki, hogy csak egyházi könyvek, esetleg folklór szövegek gyűjteményeiről van-e szó, vagy irodalmi alkotások is keletkeztek rajtuk adott esetben.

Az első kötet még magába foglalja a szub-szaharai területen született arab műveket is, az utóbbi már nem, bár kiderül ezúttal is, hogy nem szabad magunkat abban a hitben ringatnunk, hogy az arab nyelv egységes, egyetlen nyelvet alkot. Az egyiptomi és a szudáni arab vagy a hosszú török uralom hatására Afrikában is gyökeret vert sukria arab között lényeges különbségek vannak. Szudánban legalább hat arab dialektust tartanak számon. A már akkor is (1972 előtt) több művel jeleskedő nyelvek többek között: a ghánai eve és csi (akvapem, asanti), a nigériai joruba és igbo, az ugandai ganda, a madagaszkári malgas, illetve a dél-afrikai bantu bamba, ndebele, nyandza, sona, északi és déli szoto, csvana, venda, kosza, és zulu. És természetesen a napjainkra immár mintegy 120 millió beszélőt maga mögött tudó kelet-afrikai szuahéli.

Hogy ezek az adatgyűjtemények nem voltak már akkor sem teljesek, azt pusztán csak abból is szemrevételezhetjük, hogy összesen három szuahéli mű kerül bennük felsorolásra, miközben a 18. század közepétől a hetvenes évekig legalább ötven szerzővel jegyzett szuahéli hőseposz született, illetve vált ismertté, elsősorban az iszlám történelem eseményeit megénekelve, amelyek teljes egészében hiányzanak mind a két kötetből.

Hadd jegyezzük meg, a déli bantu nyelvek gyors irodalmivá válása abból a rendkívüli helyzetből szökkent virágba, hogy a területre betelepült számos, könyvkiadást is felvállaló, katolikus és református misszió keze nyomán már a 19. század utolsó évtizedeiben megszülettek az írásbeliség eszközei, tevékenységük hatására kinevelődtek a helybéli írástudók, és így jöhetett létre az afrikai nyelvű irodalmak első nagy hulláma, amelyet mint már említettük, Bantu Aranykornak is neveznek. Miközben ezek a missziók így nemcsak gazdag prózai és költészeti irodalmat teremtettek, de egy sor helyi újságot és széleskörű szakmai (vallási és praktikus tematikájú, népleíró és történeti) könyvkiadást is létrehoztak a felsorolt nyelveken.

Érdekes, hogy a hét évvel később megjelent amerikai vállalkozásban (Herdeck 1979) kevesebb, csak kb. hat-hétszáz szerző szerepel, bár a szerkesztő számos mutatóval látta el a kötetet, és az európai nyelvek mentén 39 afrikai nyelvet megkülönböztetve: 219 regényíró, 292 költőt, 149 kritikust, 106 színpadi szerzőt, 77 újságíró, 43 önéletrajzíró sorol fel (az ellentmondó számok nyilván abból következnek, hogy egyes szerzők többféle műfajt is műveltek).

Ezeket az egykori kézi lexikonokat természetesen már keletkezésük idején körülvtették rész-kísérletek, egy-egy ország vagy nagyobb etnikum irodalmának összefoglalását célul kitűző vállalkozások. Egyes esetekben kellő adatokkal ellátva, máskor csak az adott szerzők műveinek esztétikai közelítésű elemzésére vállalkozva. Természetesen születtek további lexikális vállalkozások is. Ezek azonban már inkább tudatos válogatások, a jelesebbekre irányítva a figyelmet. Így a később kiváló önálló ún. referencia-kiadót megformáló Hans M. Zell és munkatársai egy *olvasói tájékoztatót* (1983) adtak ki, amely mintegy 80-100 rövid életrajzot, és néhány száz rövid áttekintésekkel ellátott műismertetést foglal magába angol, francia, portugál nyelvű, azon belül ország szerinti bontásban, illetve külön csoportba foglalva a gyermekirodalmat. Ugyanebben az évben jelent meg Ambroise Kom szerkesztésében egy francia lexikális adattár (1983), amely viszont egyenesen néhány száz francia nyelvű afrikai irodalmi alkotás ismertetését foglalja magába. Ennek évekkel később egy több mint duplájára bővített két kötetes változata is napvilágot látott, még az afrikai irodalom nagy kanadai mentora, Antoine Naaman úr halála előtt (aki számos kiadványt küldött meg számunkra egykor), de ehhez már sajnos jelen írás szerzője nem tudott hozzájutni. Sok száz rövid életrajzot még rövidebb műismertetéssel egybekötve tartalmaz a Douglas Killam és Ruth Rowe szerkesztette *Kézikönyv* (1999), de e kötetnél már a mind gazdagabb afrikai irodalom feldolgozásakor a válogatás szempontja érvényesült, és fogalmi szócikkek (pl. Angol-búr háború, Nyugat-Afrika irodalma, Déli szotó nyelv stb.) is beillesztésre kerültek.

A körünkől idejekorán eltávozott Jahnheinz Jahn mindmáig meglévő hatását mutatja viszont, hogy a mainzi Gutenberg Egyetem az emlékéét őrző, Jahn nevet viselő nagykönyvtárának a honlapján mintegy százötven olyan afrikai népnév szerepel, amely esetében egyházi könyvekre, gyakorlati szakkönyvekre és folklórgyűjtésekre kiterjedő írásbeliség biztosan létezik, de jó részüknél jelentősebb irodalom vagy legalább is kezdeti irodalmi törekvések is tetten érhetőek (a listát megszűrve és kiegészítve adjuk, és amely persze messze nem teljes):

Acsoli, adangme, afrikaans, akan, akuapem-twi, amhara, angole, asante-twi, bambara, bamba, bini, bulu, calabar, creole (Guinea-Bissau creole), creole (krio, Sierra Leone), criol / crioulo (Cape Verde), cseva, csvana, dangme, dawida, dinka, edo, efik, északi sotho, eve, fang, fante, fon, fulani (ful, fula, peul), fulfulde, gã, ganda, gbaya, gen, gĩkũyũ, guinea-bissau creole, guingbé, hausa, herero, ibibio, idoma, igbo, joruba, kaboverdianu, kalendzin, kamba, kanuri, kaonde, kereve, kimbundu, kinyarwanda, kirundi, kiswahili, kosza, kongo, kreol, kreol kriol, krobo, kwanyama, lenje, lingala, lozi, lunda, luba, luyia, lunda, luo, luvale, manding, malgas, maszaj, mauritius creole, mbukushu, mbundu, mongo-nkundo, morisien, mwanga, nama, ndebele, ndonga, nuer, nyandza, nyoro-tooro, nzema, oromo (vagy galla), ovambo, ovimbundu, pedi (vagy déli szoto), rundi, szoto (északi), sona, silluk, szerer, sziszvati, szomál, szongáj, szoninke, szuahéli, szvázi, taita, tcsonga, tem, tigrinya, tiv, tonga, tuba, tumbuka, venda, wolof, zulu.

Az afrikai nyelvű irodalmak megismerésének mindmáig legteljesebb kiindulópontja Albert S. Gérard belga tudós (1920–1996) nagyjelentőségű munkája (1981), amelyben az élő bantu vagy más szub-szaharai nyelvű irodalmak mellett a történelmi nyelveken (*axumita* kor, *ge'ez*, *amhara*, középkor végi *arab*, *hausza*, az ajami írással fennmaradt régi irodalmak mint a *hausza*, *fulani*, *wolof* és *malgas* stb.) született írásbeliségről is képet kapunk.

5. Irodalmi művek afrikai vagy európai nyelveken? – A célközönség problémája

Az afrikai irodalmak életének legnagyobb kérdőjele évtizedek óta: kinek, melyik közönségnek szól, kinek készül, kit akar megszólítani. Hiszen az immár mintegy 1.3 milliárd lakos a kontinensen nagy többségében nem érti az európai nyelveket. Az angol, francia vagy portugál nyelvű regényeket, verseket (vagy ponyvát) csak az iskolázott és nyelveket bíró réteg képes elolvasni, és ez legjobb esetben sem több az adott ország lakosságának 15-20 százalékánál, de számos esetben sokkal kevesebb.

Érdemes e tekintetben egy pillanatra szembesülni azokkal az adatokkal, amelyeket egy alkalommal a Pécsen élő frankofonista, Kun Tibor gyűjtött össze arról, melyik francia nyelvű afrikai országban hányan ismerik a francia nyelvet. Összegezése szerint 1989-es adatok alapján a francia nyelvet használók tekintetében az akkori Afrikában mindösszesen 12.5 millió számított teljes értékű frankofónnak, és kb. még 20 millió beszélt alkalmilag franciául (a legalább 200-250 milliós összlakosság esetében). De már akkor megindult az a folyamat, amelynek következtében az iskolákban mind inkább helyi nyelveken tanítottak, miközben az írástudatlanság 50-85 százalékos volt (ezek az adatok mára nyilvánvalóan erőteljesen módosultak.).

Mégis e tükröt tartva maguk elé az afrikai írók évtizedek óta vívódnak, vajon a világirodalom felé vezető európai nyelveket válasszak-e műveik alapközegének, vagy saját népüket szolgálják művészetükkel. Konferenciák során vitatták a kérdést, és a gyakorlatban számos felemás kísérlet született. Néhány esetet szeretnénk itt vázolni.

Kétségtől a legjobb helyzetben a napjainkra több mint 200 milliós Nigériában élő népcsoportok vannak, mivel ott a városiasodás a legtöbb helyen előre haladt, és

milliók élnek olyan közegben, ahol szinte előfeltétel az angol nyelvtudás. Nem véletlen tehát, hogy olyan írók, mint a Nobel-díjas joruba Wole Soyinka európai nyelvet választ művei alapközegének. S kevésbé nyílt, megvallott formában, de azt az utat választotta nemzettársa, az igbo Chinua Achebe is, akik egyfajta afrikai/nigériai English-t megteremtve, és műveikbe beleszőve a joruba, illetve igbo hagyományok, képzet- és mítoszvilág elemeit, gyakran okoznak fejtörést olvasóinak, színpadi vagy prózai alkotásaik nézőinek, olvasóinak, még ha alkotásaik elemi hatása biztosítja is számukra a sikert.

Az igbo származású és Soyinkához hasonlóan világhírű Chinua Achebe, aki ugyancsak az angolt választotta, egyenesen az angol igboizálásáról beszél, miközben Soyinka még arra is vállalkozott, mondhatni, fordított úton haladva, hogy egy folklór elemekkel telített, mesés-mítikus karakterű nagyszerű regényt is jorubából angolra fordítva tárjon a világ elé. A legsajátosabb nigériai jelenség viszont az ún. *onitshai piaci irodalom* hosszú ideje tartó népszerűsége, amely lényegében egyfajta ponyvairódlom pidzsinizálódott angol nyelven. A könnyű irodalom mint műfaj az 1960-as évektől eme igbo városkából szétterjedve mára számos afrikai országban megtalálható.

Nincsenek megfelelő ismereteink, de benyomásaink szerint különös erővel van jelen mind a mai napig a klasszikus, 18-19. századi iszlám gyökerekkel rendelkező irodalom a mára több mint ötven milliós és ugyancsak nigériai *hauszák* közösségében, vagy a 19 nyugat-afrikai országban szétszóródott, de ugyancsak jelentős, mintegy 40 milliós lélekszámú *fulánik* körében. Az európaiak előtt ezek az irodalmak az arab írásból adaptált *ajami* írással kerültek lejegyzésre. Ma már latin írást alkalmaznak. Községi életüknek még ma is meghatározó eleme a szóbeliség, így a fulánik körében él ma Nyugat-Afrika leggazdagabb hősepiakai hagyománykince, amelyet mára több tucat kiadványban tettek közzé, mégpedig annak jegyében, hogy Afrikában a folklór az irodalom részének számít.

S ha már a klasszikus afrikai irodalmak fogalma felvetődött, nem tekinthetünk el attól, hogy ne említsük azt a folyamatos ásatások nyomán napról-napról gazdagodó könyvtárat, amelynek polcait a majd háromezer éves óegyiptomi kultúra írásos üzenetei (művelődéstörténeti értékű gyakorlatias feljegyzések mellett különféle történetek, elbeszélések, töredékes regények, költemények, himnuszok, a Halottak Könyvét felidéző búcsúztatások stb.), azok fordításai töltene meg. Ugyanígy nem feledkezhetünk meg az etiópiai irodalmakról (a *ge'ez* nyelven fennmaradt *axumita* 330-900, és axumita kor utáni keresztény 1200-1672, valamint az *amhara* nyelven íródott modern keresztény 16-18. századi irodalmakról), amelyek nemcsak vallási könyveket, de hagiografikus irodalmat (szentek élettörténetét) magába foglaló műveket is tartalmaznak, sőt, az utolsó korszak elejéről a sokat szenvedett *oromo*-k (másként *galla*-k) eredettörténetét feltáró mű is fennmaradt. A régi írásbeliség feltárásra váró irodalom gazdagságát mutatja, hogy Nyugat-Afrikában mintegy 300.000, főleg arab, de más afrikai nyelvű kéziratokról is szól a fáma, Etiópiában pedig 250.000-re becsülik a különféle kolostorokban vagy családoknál lapuló tekercsek számát. Mali nevezetes városában, Timbuktuban, az Ahmed Baba Intézetben és

Könyvtárban kb. 30.000 kéziratot őriznek. (Mindemellett a régi vagy régebbi afrikai irodalom kapcsán számot kellene vetni azokkal a *kísérleti* afrikai írásrendszerekkel is, amelyekben helyyel-közzel fennmaradtak lejegyzések, de ez már egy másik tanulmány témája lehet.)

Ha Afrika nyelvhasználatát és irodalmait vizsgáljuk, nem feledkezhetünk meg az egyébként Észak-Afrikában domináns arabról. Sosem feledve azt a vitát (az egykori és jelen szerző által irányított ELTE Afrikai Kutatási Program második nemzetközi konferenciáján, 1984-ben), amely egy frankofón afrikanista kutatóasszony és egyiptomiak, illetve a legvehemensebben vitatkozó tuniszi afrikanista, a nevezetes és az egész arab világot behálózó Hilali eposz jeles kutatója, Abderrahman Ayoub között zajlott, aki nem csekély sértettséggel követelte azt, hogy Észak-Afrika irodalmait tekintsék az afrikai kontinens kultúrája részének.

De most nem róluk, hanem a Nobel-díjas egyiptomi író-csoda, a majd száz évet megélt Nagib Mahfúz sajátos helyzetét szeretném röviden feltárni. Ez az igen nagy életkort megérő és igen gazdag irodalmi örökséget maga mögött hagyó alkotó, aki utolsó éveit egy ellene elkövetett merénylet miatt igen nehéz fizikai állapotban élte meg (már csak diktálni tudott), műveit nem azon a közép-arab egyiptomi televíziós nyelven alkotta meg, amely a műsortermelésben életjáró népes ország közlési eszközét az összes többi arab nyelvű országban is, mondhatni, közérthetővé varázsolta, jóllehet ez utóbbiakban sok esetben egészen másféle, az egyiptomitól jelentősebben eltérő dialektusokat beszélnek –, hanem a kairói utca népének nyelvén.

Ez, annak ellenére, hogy Mahfúz művei rendkívüli népszerűségnek örvendenek, bizonyosan rejtenek magukban nyelvi nehézségeket, mondjuk, a marokkói-tuniszi-algériai vagy akár a közel-keleti országok dialektusait beszélő-ismerő olvasóközönség számára. De ez vélhetően bármely más nyelvre való fordítás esetében is okoz(hat) gondokat az egyébként felkészült fordítók számára. Mahfúznak a más afrikai íróktól való eltérő helyzete azonban egyrészt a lehetséges olvasóközönség sokkal nagyobb létszámában rejtozlik (Egyiptom lakossága mára meghaladta a 150 milliót), másrészt pedig az arab országok jóval előre haladottabb alfabetizálásában.

A bantu aranykor kulcsregényének számít viszont Thomas Mofolo *Shaka* c. regénye, amelynek története már önmagában drámainak mondható, hiszen megjelentetését az egyébként sok tekintetben jó szándékú misszionáriusok hosszú időn át visszatartották (nehezen tudtak megbirkózni a zulu Napóleonnak elkeresztelt, nemzetialapító törzsi király kegyetlenségekkal teli élettörténetével), de nyelvi útja is sajátos vonásokat mutat. Mofolo, bár mindmáig titok veszi körül a konkrét eseményeket, szoto létére vélhetően tanulmányútra ment zulu földre, mielőtt regényét megírta volna, hiszen az eredetileg szoto nyelven elkészített műben nemcsak hiteles történeti mozzanatok, de idézetek is találhatók a zulu király híres szóbeli dicsőre-énekéből. A regényt, ugyan hosszú késéssel, de utóbb csak lefordították angolra, majd ezután készült csak el zulu fordítása, lehetőséget adva arra, hogy mű eljusson azok körébe, akikről *szól*, akik egykoron megélték vagy elődeiktől még közvetlen módon értesülhettek a *mfecane* (sokjelentésű kifejezés: zúzás, szétszórás, kényszer-ozlatás, kényszervándorlás) névvel elkeresztelt egykori és Shaka király irányította,

sok kegyetlen háborúval tarkított zulu hódítások időszakáról, amelynek nyomán az egységes zulu nemzet megszületett.

Shaaban Robert sorsa nyelvi szempontból Mahfuzéval rokonítható, hiszen a kelet-afrikai partvidék nyelvét, a szuahélit ma már becslések szerint legalább négy-öt országban mintegy 120 millió ember beszéli. Mindemellett sok száz éves kulturális hagyományok szolgálnak háttérként a szuahéli övezetnek nevezett terület lakossága számára. A bantu alapú, bár jelentős arab hatásokat magába fogadó nyelv legalább 400 éves írásbeliséggel rendelkezik. Az első hőseposz keletkezésének évszáma: 1728 (műfaj neve: utenzi, az eposz címe: Bwana Mwengo), amire maga a szerzője tesz utalást a szövegben.

De ami a jeles tanzániai alkotó életművét illeti, Shabaan Robertről (1909–1962) az egyetlen magyar összefoglalás Füssi Nagy Géza kezéből származik (Shaaban Robert életműve a szuahéli irodalomban, *Helikon*, 1986, 3–4, 359–376. old.). Ebben képet kapunk életútjáról, főbb alkotásairól, amelyek sorában az *Életem* (Maisha yangu, 1949) című, önéletrajzi ihletésű munkája jelenik meg elsőként, miközben verseket ír klasszikus szuahéli mértékekben. Három nevezetes, mintegy trilógiát alkotó regényéről kell itt még szólnunk (*Adili na mduguze*/Adile és testvérei, 1952, *Kusadikika/A hit országa*, 1951, *Kufikirika/A tudat országa*, 1967), amelyek, amint egész életműve, mindmáig nagy megbecsülést, ismertséget és olvasottságot élveznek. Több további fontos regényéről is szólni kellene itt. Életműve összesen 178 önálló prózai munkát, elbeszéléseket, esszéket, tanulmányokat, regényeket, jó néhány epikai és nagy számú lírai költeményt, több versantológiát ölel fel. Bár, tegyük hozzá, az újabb és újabb szuahéli alkotások folyamát érzékelve, a modern szuahéli nyelvű irodalomnak (is) már a *történeti* dimenziójába ágyazódik ez a Jókai hazai széleskörű hatására emlékeztető életmű, hiszen szerzőjük népszerűsége mindmáig töretlen.

Utolsó példáink többszörösen is sajátosak, hiszen az Afrikába adaptált európai nyelven, a hollandból kiformalódott afrikaans nyelven alkotó André Brink a kenyai kikuju Ngugihoz hasonlóan az anyanyelvén megírt műveit utóbb saját maga fordítja angolra. A több magyarra fordított regényéből ismert kenyai prózaíró, James Ngugi wa Thiong'o ugyanis – egy az anyanyelv szerepét vitató nagy afrikai vita nyomán – újabban több anyanyelvén készített gyermekkönyv mellett két regényét is kikuyu anyanyelvén írta, majd maga fordította angolra.

De itt nézhetünk szembe a lényegében *angol anyanyelvű* afrikai fehér írók helyzetével és szerepével. A déli Afrikához kötődő vagy onnan színre lépő, részben Nobel-díjas Nadine Gordimer, Doris Lessing vagy Maxwell Coetzee személyét, vagy tegyük még hozzá a népszerű műfajt művelő zambiai születésű Wilbur Smith-t, akiket a mai Afrikában már, enyhén szólva is, távolságtartással kezelnek, egyes kritikusok pedig egyenesen nem tartják őket afrikai íróknak.

Érdekes módon viszont ez a távolságtartás nem alakult ki a napjainkra világhírűvé vált angolai-mozambiki portugál írókkal, mondjuk például a már náluk is magyar fordításokkal rendelkező Mia Couto-val vagy Eduardo Agualusa-val szemben. Ugyanakkor viszont, és ez is megérne egy külön elemzést az okok felderítése

érdekében, frankofon Afrikából nem ismerünk fehér írókat (kivéve talán az algériai születű Albert Camus-t)!

Összegezve az elmondottakat, úgy látjuk, az afrikai nyelvi *Bábel* minden bizonynyal még sok, az elmondottakhoz hasonló vagy akár attól különböző különleges helyzetet teremt majd a nyelvhasználat, a nyelvek alkalmazása vagy afrikanizálása területén. Viszont az előre borítékolható, hogy az afrikai irodalmi termés az egyik ágon továbbra is európai nyelveken kerül a világválaszték kínálatába. Másrészt viszont elsősorban olyan afrikai nyelveken erősödik majd meg nemzeti szerepvállalásuk, amelynek mögöttesében a viszonylag nagyobb létszámú népességek alfabetizálása, körükben az írás-olvasás tudás elterjedése, mondhatni, szinte teljes körűvé válik, és az anyanyelv ezáltal is mind nagyobb szerephez jut közösségi életükben. Néhány afrikai nyelv, mindenekelőtt a szuahéli és az arab erőteljes irodalmi vonatkozású előretörése várható. Miközben zárásul hadd említsük meg, az afrocentrizmust fokozottan szem előtt tartó afrikai irodalmi elemzők szerint a kontinens kulturális vérkeringésében az arab is *gyarmatosító nyelv*nek számít.

6. Kérdőjelek

Jelen összefoglaló-áttekintő jellegű dolgozat szerzője befejezésül szeretné a leendő olvasó figyelmét felhívni arra, hogy nem nyelvész, hanem etnológus, folklorista és irodalmár. Vagyis ismereteit elsősorban nem nyelvészeti munkák, hanem inkább általános tájékozódás alapján szerezte, illetve a néprajzi / etnológiai / kulturális antropológiai, illetve irodalomtudományi szakirodalomból merítette. Vélhetően talán *szakmaibb* munkával jelentkezhetett volna e témakört kapcsán Fodor István (1920-2012) vagy Füssi Nagy Géza (1946–2008), akik hazánk kiemelkedő afrikanista nyelvészei voltak, sajnos azonban, amint az évszámokból is kitűnik, már mindketten elhunytak. Tudomásunk szerint két szuahéli nyelvész található ma Magyarországon, T. Horváth Attila, aki viszont a Műszaki Egyetem könyvtárának alkalmazottjaként más területen tevékenykedik, vagyis így (*majdnem*) pályaelhagyónak számít. Másrészt Szombathy Zoltán, aki viszont tudományterületünk üdvöskéjeként nemrégiben védte meg nagydoktori disszertációját (*Az iszlám Fekete-Afrikában*), de aki az arabisztika-izlamisztika és afrikanisztika között osztja meg kutatói figyelmét.

Sajnos ma Magyarországon, ahol a bolognai folyamat folytán – erősen eltérően az ellenkezőleg bővülő tematikájú nyugati egyetemekkel – az oktatott diszciplínák száma éppen hogy lecsökkent, nem igen lehet még alapképzést sem nyerni afrikai nyelvészet műveléséhez. Csak reménykedhetünk abban, hogy néhány vállalkozó kedvű fiatal eljut majd nyugati egyetemekre (lásd: Frankfurt, Leiden, Párizs, London, Bloomington vagy Evanston, illetve sok más jeles és széleskörű afrikanisztikai oktatással rendelkező külföldi felsőoktatási intézmény valamelyikébe), és éppen ezen hazánkban hiányszakmának számító szakterületen szerez képesítést.

És végül, ami szorosabban vett témánkat illeti: (1) az afrikai nyelvekről, illetve számukról csak hozzávetőleges képet lehet nyújtani, jobb híján becslések alapján, még ha a nagyságrend világosan látszik is, (2) ami viszont az irodalmi nyelvvé válás

folyamatát illeti, azért nem könnyű nyomon követni azt, mert egyrészt mostanában is előfordul, hogy keletkezik olyan újabb irodalmi kísérlet, amelyhez egy még használatba nem vett afrikai nyelv szolgál alapközegeként, viszont ezek, ha meg is érik a helybéli kiadást, legnagyobbbrészt (legalábbis egyelőre még) nem jutnak el európai könyvtárakba, és így nincs mód tudomást venni róluk. *

Felhasznált irodalom

magyar nyelvű források

BÉRES Mária:

2011 Chinua Achebe – a modern afrikai irodalom atyja, *Afrika tanulmányok*, 5. évf., 4. szám, 88–97. old..

2011 Chinua Achebe atyja-e az afrikai irodalomnak?, *Afrika tanulmányok*, 5? évf., 4. szám, 163–168. old..

BIERNACZKY, Szilárd

2011 Chinua Achebe atyja-e az afrikai irodalomnak?, *Afrikai Tanulmányok*, 5. évf., 4. szám, pp 155–162. old.

2019 Folklor az irodalomban. Megjegyzések Chinua Achebe: *Széthulló világ* c regénye kapcsán, *Acta Ethnologica Danubiana* (Komárom), Vol. 21, 89–118. old.

2019 Az afrikai szájhagyományok a szolgálatot teljesítő folklorkutató szemével. Levélinterjú Gustaaf Hulstaert belga katolikus misszionáriussal, *Egyháztörténeti Szemle*, 20. évf., 4. szám, 103–114. old.

2020 Hány afrikai nyelv, hány afrikai irodalom?, *1749 Online Világirodalmi Magazin*, internet

FODOR, István

1967 (1968, 1969) *The Problems in the Classification of the African Languages. Methodological and Theoretical Conclusions Concerning the Classification System of Joseph H. Greenberg*, Budapest, MTA Afro-Ázsiai Kutatócsoport, 153 old. (Studies in Developing Countries, 5)

1968 Az afrikai szavak és nevek, főképpen nyelv és népnevek magyar írásmódja, *MTA I. Osztályának Közleményei* (Budapest), különnyomat, 25, 251–265. old. (MTA Afro-Ázsiai Kutatóközpont, 1969, Budapest, 48 old. – Tanulmányok a fejlődő országokról, 23)

1970 Fekete Afrika nyelvi problémái, *Helikon Világirodalmi Figyelő* (Budapest), 16, 1, 55–59. old.

1983 Afrika nyelvei és a mai afrikanisztika egy új kézikönyv tükrében, *Nyelvtudományi Közlemények*, 85. köt., 1. szám, 159–190. old.

1984 Current African Studies: a Critique of a Recent Reference Book, *Artes Populares* (Budapest), 10–11, 551–591. old. (az előbbi angol nyelven)

2000 *A világ nyelvei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1716 old.

2004 *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*, Budapest, Tinta Kiadó, 315 old. (Afrika, 213–245. old.)

2007 *Bantu nyelvek*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 245 old.

FÜSSI NAGY GÉZA

1982 *Bevezetés az afrikanisztikába*, Budapest, Tankönyvkiadó, 149 old. (egyetemi jegyzet)

KESZTHELYI Tibor

1971 *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 303 old.

SZATHMÁRI István

é. n. Hány nyelv van a világon? A világ nyelvei című lexikonról, Internet

TÁBOR Sára

2020 Az afrikai nyelvű kortárs irodalom jelentősége: Ngũgĩ wa Thiong'o és a *Decolonising the Mind*, *Helikon*, 66. évf., 4. szám, 535–544. old.

idegen nyelvű források

ALLAN, Keith

- 1978 Nation, Tribalism and National Language: Nigeria's Case, *Cahiers d'Études Africaines*, Vol. 18, No. 71, 397-415. old.

ANON

- 2011 Nigeria: When the mother tongue fails, *Daily Trust* (Nigeria) / Tuesday, 06 September 2011 (*africa.no*, The Norwegian Council for Africa)

ANON

- n. d. *Atlas of Nigeria*, Wikimedia Commons

ANON

- n. d. *Nigeria*, Africa.com

ANON

- n. d. *Cartes linguistiques en Afrique : Nigeria & Cameroun*, *African linguistic maps : Nigeria & Cameroun*

ANON

- n. d. *Ethnologue Database: Nigeria*, Ethnologue Report for Nigeria

ANON

- n. d. The 250+ Tribes/ethnic Groups In Nigeria – Culture, Nairaland Forum

ATTAH, Mark O.

- 1987 The National Language Problem in Nigeria, *Canadian Journal of African Studies / Revue Canadienne des Études Africaines*, Vol. 21, No. 3, 393-401. old.

AWE, Bolanle

- 1974 Praise Poems as Historical Data: The Example of the Yoruba Oríkì, 1974, *Africa*, London, Vol. 44, No. 4., 331-349. old.

AWONUSI, Segun

- é. n. Linguistic Hegemony and the Plight of Minority Languages in Nigeria, 1-18. old., Internet (külfön: citations) [www document] URL: <http://www.reseau-amerique-latine.fr/ceisalbruxelles/ESE/ESE-7-AWONUSI.pdf>

BLENCH, R.M.

1998. The status of the languages of Central Nigeria, in: BRENZINGER, M. ed.: *Endangered languages in Africa.*, Köln, Köppe Verlag, 187-206. old.

FAKEYE, David O. – SOYINKA, Akeem

- 2009 Indigenous Languages in Pre-Primary and Primary Education in Nigeria - Beyond the Facade, *European Journal of Social Sciences*, Vol. 10, No 4, 565-573 old.

GARUBA, Harry

- n. d. Nigeria: When the mother tongue fails (www.hspress.ac.za) (Shifting African Identities, 7-20. old.)

GÉRARD, Albert S.

- 1981 *African Language Literatures: An Introduction to the Literary History of Sub-Saharan Afrika*, Washington D. C., Three Continents Press, 398 old.

GREGERSEN, Edgar A.

- 1977 *Language in Africa. An Introductory Survey*, New York – Paris – London, Gordon and Breach, 237 old.

HEINE, Bernd – NURSE, Derek

- 2000 *African Languages. An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press, 396 old.
2008 *A Linguistic Geography of Africa*, Cambridge, Cambridge University Press, 371 old.

HERDECK, Donald E. ed.

- 1979 *African Authors. A Companion to Black African Writing. Volume I: 1300–1973*, 1979, Washington D. C., Black Orpheus Press, 605 old + térképek (második kötet nem jelent meg)

- HIRSCHBERG, Walter
1965 *Völkerkunde Afrikas*, Mannheim, Bibliographisches Institut, 302. old.
- JAHN, Janheinz
1965 *A Bibliography of Neo-African Literature from Africa, America and the Caribbean*, London, Andre Deutsch, 559. old.
1971 (társzerző: Claus Peter Dressler) *Bibliography of Creative African Writing*, Nendeln (Lichtenstein), Kraus-Thomson Organization Limited, 446 old.
1972 (társszerzők: Ulla Schild, Almut Nordmann) *Who's who in African Literature. Bibliographies, Works, Commentaries*, Tübingen Horst Erdmann Verlag, 408 old.
- KEITH Allan
1978 Nation, Tribalism and National Language : Nigeria's Case, *Cahiers d'Études Africaines*, Vol. 18, no 71, 397-415. old.
- KILLAM, Douglas – ROWE, Ruth
1999 *The Companion to African Literatures*, Oxford – James Currey, Bloomington – Indiana University Press, 322 old
- KOM, Ambroise
1983 *Dictionnaire des œuvres littéraires négro-africaines de langue française des origines à 1978*, 1983, Sherbrooke, Québec, Éditions Naaman, 669 old.
- KULA, Nancy C. – MARTEN, Lutz
2008 Central, East, and Southern African Languages, in: Peter Austin ed.: *One Thousand Languages*. Oxford, The Ivy Press. 86-111. old.
- MURDOCK, George Peter
1959 *Africa. Its Peoples and Their Culture History*, New York – Toronto – London, McGraw-Hill, 456 old. (Index of tribal names/törzsnevek mutatója: kb. 5500-6000 név, pp. 425-456.)
- VELDE, a Mark van de et. al
2019 (szerzőtársak: Koen Bostoen, Derek Nurse és Gérard Philippson) *The Bantu Languages*, 2. kiad., London és New York, Routledge, 788 old.)
- WENTE-LUKAS, Renate
1985 *Handbook of Ethnic Units in Nigeria*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, 466 old. (Studien zur Kulturkunde, 74)
- ZELL, Hans M.
1983 *A New Readers's Guide to African Literature*, London, Heinemann, 553 old.

A szerzőről

néprajzkutató, afrikanista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Author

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

@

bierszilard@gmail.com

English Abstract

Languages and literatures in Africa?

The study provides an overview of the diversity of African languages and the literature written in African languages. In the analysis, the author points to the biggest question mark in the life of African literatures, i.e. for decades, to whom, to which audience, for whom they are produced, whom they are intended to address. He concludes that (1) only an approximate picture of African languages and their numbers can be given, at best on the basis of estimates, even if the order of magnitude is clear, and (2) as far as the process of their becoming literary languages is concerned, it is not easy to trace, on the one hand, new literary experiments are still being produced using an African language not yet in use as a basic medium, but even when they reach local publication, they are mostly (at least for the time being) not found in European libraries and thus cannot be noted.